

بررسی عوامل موثر بر شکل‌گیری حاشیه‌نشینی شهر تبریز و پیامدهای آن مطالعه موردی (محلات احمدآباد، کوی بهشتی، خلیل‌آباد)

علی زندگی‌آبادی: دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران *
امید مبارکی: دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

وصول: ۱۳۸۹/۳/۱۰ پذیرش: ۱۳۹۰/۲/۲۴، صص ۸۰-۶۷

چکیده

جهان به سرعت در حال گسترش زندگی شهری است. در حال حاضر، سرعت رشد شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه، بیشتر از کشورهای توسعه یافته است. در ایران نیز شهرنشینی با روندی سریع و شتابان همراه بوده و این رشد شتابان، مسائل و معضلات زیادی برای شهرهای بزرگ ایران (بویژه شهر تبریز) بدنبال داشته است. هدف این تحقیق تبیین عوامل موثر بر شکل‌گیری حاشیه‌نشینی شهر تبریز و پیامدهای آن بوده و روش تحقیق پیمایشی (Survey) و کتابخانه‌ای است. شیوه نمونه‌گیری سهمیه‌ای (Quota) است. که توزیع آن به صورت تصادفی در بین ۳۲۲ نفر از ساکنان حاشیه شمال شهر تبریز صورت گرفته است، و داده‌ها با استفاده از روش‌های آماری و ضرایب همبستگی در نرم افزار Spss تحلیل شده‌اند. نتایج این پژوهش حاکی از آنست؛ از دلایل بسیار مهم حاشیه‌نشینی در شهر تبریز می‌توان به بیکاری، درآمد کم، پایین بودن اجاره بهای مسکن و مهاجرت گسترده از محیط‌های شهری کوچک و روستاهای استان اشاره کرد، که ناشی از عوامل اقتصادی (جاذبه‌های اقتصادی شهر تبریز و دافعه‌های اقتصادی شهرها و روستاهای اطراف) و دافعه‌های اجتماعی فرهنگی در محل سکونت قبلی بوده است. و این امر موجب بروز انواع ناهنجاری‌های شهری (اشتغال افراد حاشیه‌نشین در مشاغل کاذب، وجود ساخت و سازهای غیر مجاز، افزایش جرم و جنایت، اثرات نامطلوب فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، آلودگی محیط زیست شهری و غیره) شده است.

واژه‌های کلیدی: جاذبه‌های شهری، مهاجرت، حاشیه‌نشینی، شهرنشینی، شهر تبریز

۱- مقدمه

اولین فردی که اصطلاح حاشیه‌نشینی و انسان حاشیه‌نشین را به کار برد رابرت. ای. پارک (R.E.park) بود. او در مقاله «مهاجرت بشر و انسان حاشیه‌نشین» این مفهوم را چنین شرح می‌دهد: انسان حاشیه‌نشین فردی است که از لحاظ فرهنگی انسانی دو رگه است که صمیمانه در زندگی فرهنگی دو

جمعیت متمایز زندگی می‌کند و با هر دو آنها شریک است، مایل نیست از گذشته خود بگوید و هنوز همه ابعاد جامعه میزبان را نپذیرفته است (Park, 1937:881). به عبارت دیگر حاشیه‌نشین به کسی گفته می‌شود که در شهر سکونت دارد ولی به علل گوناگون نتوانسته است جذب نظام اقتصادی-اجتماعی شهر شود و از خدمات شهری استفاده کند، تمام حاشیه‌نشینان از مهاجران روستایی نیستند بلکه،

ارائه راهکارهای مناسب تا حدودی به حل این معضل کمک کند.

۱-۱- طرح مسأله

شهر دارای یک آستانه جمعیتی است و هدف آن برآوردن نیازهای آن جمعیت است. رشد جمعیت در کشورهای توسعه یافته نظم نسبی یافته است ولی این امر در کشورهای در حال توسعه به علت مهاجرت‌های بی رویه چندان سازماندهی نشده است (حسینی، ۱۳۸۴: ۱۲). شکل گیری حاشیه نشینی در ایران (با وجود ویژگیهای منحصر به فرد خود و تفاوتی که با سایر کشورهای در حال توسعه دارد) ریشه در توسعه برونزا و رشد بسیار سریع شهرنشینی دارد، که آغاز آن به طور تقریبی مقارن است با سالهای آغازین ۱۳۰۰، (حسامیان و همکاران، ۱۳۷۷: ۳۷) استقرار حکومت رضاخان و آغاز گسترش ارتباط اقتصادی سرمایه داری که موجب ایجاد تحولاتی در شیوه‌های تولید و به دنبال آن دگرگونی‌هایی در شبکه شهری و روستاها شده و نهایتاً، موجب کلانشهرهایی چند در کشور، به عنوان محل تمرکز همه فعالیت‌های صنعتی جدید ایجاد کرد. اوج این حرکت که اتکای سرمایه گذارهای صنعتی بر آن ناشی از فروش نفت بوده است، حدود سالهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۵ بوده است (پارسا‌پژوه، ۱۳۸۳: ۱۶۷). و نتیجه آن مهاجرت‌های عظیم روستاییان به شهرها و افزایش شدید جمعیت روستایی در چند شهر بزرگ بوده است که منجر به بروز اشکال آلونک نشین در برخی از این شهرها شده است.

تبریز به عنوان یکی از کلانشهرهایی است که درگیر با مسأله حاشیه نشینی است، و این فقط محدود

بخشی از آنها افرادی هستند که از ساکنین همیشگی شهر بوده و به علت فقر اقتصادی در واحدهای مسکونی غیر استاندارد زندگی می‌کند (عابدینی درکوش، ۱۳۷۲: ۱۲۱). طبق آمارهای موجود، در کشورهای در حال توسعه، ۵۰ درصد جمعیت شهری در آلونک‌ها و منطقه حاشیه نشین زندگی می‌کنند که در بعضی از شهرها این نسبت تا ۸۰ درصد افزایش می‌یابد. با توسعه شهری و افزایش جمعیت شهرهای مسلط و بزرگ جهان سوم، مناطق آلونک نشین و حاشیه نشین نیز بسرعت گسترش می‌یابد (شکویی، ۱۳۷۹: ۴۵۲). بر اساس مطالعات انجام شده در زمینه حاشیه نشینی در مناطق مختلف حاشیه نشین شهرهای بزرگ ایران، مهمترین ویژگی‌های آن عبارتند است از ازدحام بیش از حد جمعیت، ساخت و ساز نامناسب، فقر فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، بیکاری، اشتغال کاذب، عدم رعایت بهداشت جمعی، عدم دسترسی به امکانات رفاهی و آموزشی، افزایش جرم و جنایت، فساد و... (ربانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۹۴). که هم اکنون هم شاهد گسترش هر چه بیشتر این مناطق در شهرهای بزرگ کشور هستیم که برای حل این مشکل باید به ریشه یابی آن پرداخت، و با بررسی علل و چگونگی شکل گیری آن، راهکار مناسبی برای ریشه کن کردن این مسأله ارائه نمود. این پژوهش نیز مدخلی است بر بررسی عوامل مؤثر در شکل گیری حاشیه نشینی در کلانشهر بزرگ تبریز (حاشیه نشینی در شهر تبریز در هر چهار طرف شهر گسترش نیافته‌اند بلکه بیشتر حاشیه نشینان در شمال شهر و با تراکم کمتر در جنوب شهر ساکن هستند) که سعی شده، ضمن پرداختن به ریشه‌ها و علل این پدیده، با

می‌آیند. در نهایت وی حاشیه‌نشینی را مولود نابرابری‌های اقتصادی-اجتماعی و شهرنشینی ناهمگون و انتقال فقر روستایی به فقر شهری می‌داند (آقابخشی و همکاران، ۱۳۸۲: ۱۸۹).

- زاهد زاهدانی معتقد است؛ وجود نابرابری در تکنولوژی حاکم بر جامعه، علت شکل‌گیری حاشیه‌نشینی است و از آنجا که تکنولوژی تابع سیستم روابط اجتماعی است، بنابراین، وجود نابرابری در سیستم روابط اجتماعی است که در نهایت، به حاشیه‌نشینی می‌انجامد (زاهد زاهدانی، ۱۳۶۹: ۶).

- پیران در پژوهش‌های با عنوان: آلونک‌نشینی در تهران (۱۳۶۸)، تقدم و تسلط شهری (۱۳۶۸)، شهر و شهروندمداری (۱۳۷۷) اسکان غیر رسمی در شیرآباد زاهدان (۱۳۸۱) معتقد است فقرا از نظر اقتصادی حاشیه‌ای نیستند بلکه مورد بهره‌کشی واقع شده‌اند، از نظر اجتماعی حاشیه‌ای نیستند بلکه طرد شده‌اند، از نظر فرهنگی حاشیه‌ای نیستند بلکه لکه دار شده‌اند و بالاخره از نظر سیاسی هم حاشیه‌ای نیستند بلکه به زیر نفوذ کشیده شده و خفه گردیده‌اند. در نهایت پیران حاشیه‌نشینی را یکی از مهمترین مسائل برنامه‌ریزی شهری کشورهای جهان سوم می‌داند که ناشی از وابستگی دیرپای این کشورها به سرمایه‌داری جهانی، مهاجرت بی‌رویه و رشد غیرمنطقی مناطق شهری است (پیران، ۱۳۸۱، ۱۳۷۷، ۱۳۶۸).

- خوب‌آیند در پژوهشی با عنوان «تحلیل علل اقتصادی اجتماعی حاشیه‌نشینی در شهر اصفهان» در فرآیند تاریخی شکل‌گیری پدیده حاشیه‌نشینی، دو عنصر مکان و زمان به عنوان شرایط عام (لازم) برای تکوین این پدیده و دو عنصر اقتصادی و اجتماعی به عنوان شرایط خاص (شرایط کافی) برای

به مناطق حاشیه‌نشین نمی‌شود بلکه کل شهر را متأثر ساخته است، به طوری که پیامد آن بروز انواع ناهنجاریها در زمینه شهرنشینی است. اشتغال افراد حاشیه‌نشین در مشاغل غیر رسمی و کاذب، وجود ساخت و سازهای غیر مجاز، عدم توانایی شهرداریها برای ارائه خدمات مناسب در این مناطق، آلودگی محیط زیست، اثرات نامطلوب فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی این مناطق بر کل سیستم شهر، افزایش جرم و انحرافات در این مناطق، همه و همه از جمله آثار مخرب و مضر حاشیه‌نشینی، چه بر روی ساکنان آن مناطق و چه بر روی دیگر افراد ساکن در شهرهای بزرگ هستند. از این رو به نظر می‌رسد پرداختن به مسأله حاشیه‌نشینی در این شهر و توجه به علل شکل‌گیری آن و آثار نامطلوبش، ضرورت می‌یابد. زیرا شناسایی علل این پدیده و ارائه راهکار در جهت بهبود آن، موجبات برابری در بافت شهری را که از شاخصه‌های توسعه پایدار است، فراهم می‌کند.

۲-۱- پیشینه تحقیق

- مانوئل کاستلز^۱ در کتاب مسأله شهری در سال ۱۹۷۷ در باره گروه‌های حاشیه‌نشین در کشورهای در حال توسعه می‌گوید: شهرنشینی با آهنگ شتابنده‌ای گسترش می‌یابد در حالی که امکانات اشتغال مولد برای جمعیت تازه وارد (مهاجران) فراهم نیست، امکانات و تسهیلات زیربنایی، اجتماعی و فیزیکی، سکونتگاهها و محله‌های نامتعارف از قبیل زاغه‌ها و آلونک‌های حاشیه‌ای که از طریق مهاجران تازه وارد و تهی دست برپا شده به شیوه خودرو و خودساز بوجود

^۱ - Manuel Castells

مکانیزه شدن فعالیت‌های کشاورزی، کاهش منابع مالی و عدم توجه به بخش کشاورزی و فرار از شرایط سخت زندگی در محل سکونت قبلی، ج) دافعه‌های اجتماعی فرهنگی محل سکونت قبلی: شاخص‌های آن عبارتند از: پایین بودن ارزش کار و زندگی، اختلافات و درگیریهای قومی، دوری از اقوام و آشنایان، عدم زمینه مناسب برای رشد خلاقیت فردی، عدم زمینه مناسب برای رشد شخصیت، عدم زمینه مناسب برای ازدواج، عدم تحول و توسعه و پیشرفت و محیط بسته و ضعف ارتباطات فرهنگی اجتماعی.

۱-۴- فرضیات تحقیق

- بین جاذبه‌های اقتصادی شهر با حاشیه نشینی رابطه معناداری وجود دارد؛
- بین دافعه‌های اقتصادی محل سکونت قبلی با حاشیه نشینی رابطه معناداری وجود دارد؛
- بین دافعه‌های اجتماعی فرهنگی محل سکونت قبلی با حاشیه نشینی رابطه معناداری وجود دارد.

۱-۵- اهداف تحقیق

- بررسی علل مهاجرت و تأثیر آن بر زندگی افراد مناطق حاشیه نشین؛
- مطالعه و بررسی میزان درآمد افراد در مناطق حاشیه نشین؛
- بررسی وضعیت اشتغال در مناطق حاشیه نشین؛
- بررسی مشکلات و پیامدهای حاشیه نشینی در شهر تبریز؛
- ارائه راهکارهای مناسب برای بهبود وضعیت حاشیه نشینان و اصلاح بافت و سیمای شهری؛

شناخت و درک آن جلوه می‌کند. وی نتیجه می‌گیرد که درصد بیکاری در مناطق حاشیه نشین بسیار بالاتر از سایر مناطق شهری بوده و یکی از دلایل حاشیه نشینی در اصفهان است، میانگین درآمد حاشیه نشینان در مقایسه با سایر گروههای شهری بسیار پایین است و بعنوان یکی از دلایل اصلی حاشیه نشینی مطرح است و در نهایت میانگین اجاره بهای مسکن در مناطق حاشیه نشین پایین تر از سایر مناطق بوده و در تصمیم گیری افراد برای ساکن شدن در حاشیه شهر مؤثر بوده است (خوب آیند، ۱۳۸۴).

در این تحقیق سعی خواهد شد ضمن استفاده از نتایج تحقیقات صورت گرفته در این زمینه با رویکردی سیستماتیک و جغرافیایی به تبیین عوامل موثر بر شکل گیری حاشیه نشینی شهر تبریز و پیامدهای آن پرداخته شود و در پایان راهکارهایی برای ساماندهی و توانمندسازی بافتهای ناهنجار حاشیه نشین شهر تبریز ارائه گردد.

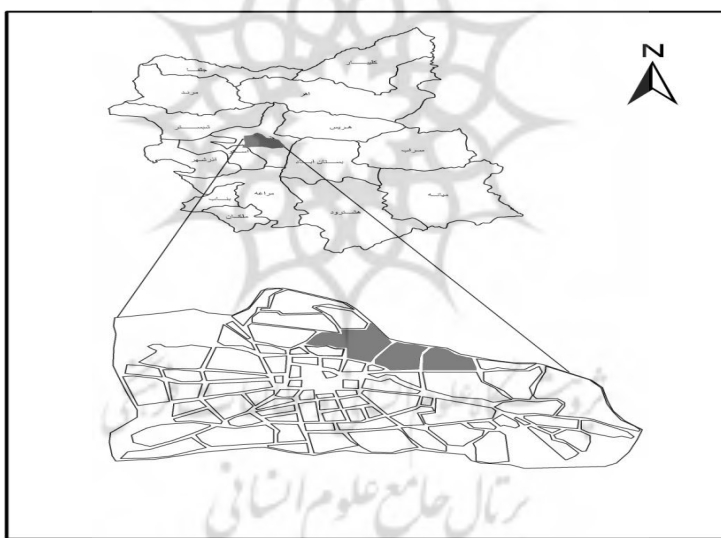
۱-۳- متغیرهای تحقیق

- متغیر وابسته: حاشیه نشینی.
- متغیرهای مستقل: الف) جاذبه‌های اقتصادی شهر، شاخص‌های آن عبارتند از: دستیابی به شغل بهتر، ارزانی زمین و خانه در این محل، درآمد بیشتر، دسترسی به امکانات آموزشی، دسترسی به امکانات رفاهی و نزدیکی به محل کار؛
- ب) دافعه اقتصادی محل سکونت قبلی، شاخص‌های عبارتند از: بیکاری در محل قبلی، درآمد کم، شغل نامناسب، عدم دسترسی به امکانات آموزشی، عدم دسترسی به امکانات رفاهی، نداشتن زمین، عدم دسترسی به راههای ارتباطی مناسب،

۱-۶- محدوده مورد مطالعه

تبریز یکی از شهرهای بزرگ ایران و مرکز استان آذربایجان شرقی است. این شهر بزرگ‌ترین شهر منطقه شمال غرب کشور و قطب اداری، ارتباطی، بازرگانی، سیاسی، صنعتی، فرهنگی و نظامی این منطقه است. براساس آخرین سرشماری مرکز آمار ایران که در سال ۱۳۸۵ صورت گرفته است، شهر تبریز با جمعیتی بالغ بر ۱۳۷۸۹۳۵ نفر، چهارمین شهر پرجمعیت ایران پس از شهرهای تهران، مشهد و اصفهان محسوب می‌گردد. این شهر به دلیل جای دادن بسیاری از کارخانجات مادر و بزرگ صنعتی در خود و نیز وجود بیش از ۶۰۰ شرکت قطعه‌ساز در آن،

دومین شهر صنعتی کشور پس از تهران به شمار می‌رود و به دلیل صنعتی بودن، یکی از مهم‌ترین شهرهای مهاجرپذیر ایران محسوب می‌شود (ww.wikipedia.org). بر اساس اعلام شهردار تبریز (در سال ۱۳۸۷)، از کل جمعیت شهر تبریز حدود ۴۰۰ هزار نفر آن حاشیه‌نشین هستند که در بخش‌های شمال، شمال غربی، جنوب و جنوب غربی شهر اسکان یافته‌اند (www.newtabrizcity.org). تحقیق حاضر به دلیل گستردگی موضوع و میدانی بودن آن محدود به چند محله از حاشیه‌نشین‌های شمال شهر (محله خلیل آباد، احمدآباد و کوی بهشتی) است.

شکل ۱- نقشه موقعیت جغرافیایی شهر تبریز در سطح استان و محلات مورد مطالعه

۱-۷- روش تحقیق

در تحقیق حاضر با توجه به اینکه هدف سنجش عوامل مؤثر بر حاشیه‌نشینی و پیامدهای آن است، از روش پیمایشی استفاده شده است. جامعه آماری را در این تحقیق حاشیه‌نشینان تبریز (حاشیه‌نشینان شمال شهر) تشکیل می‌دهند که بالغ بر ۴۰۰ هزار نفر هستند.

در این تحقیق از شیوه نمونه‌گیری سهمیه‌ای (Quota) استفاده شده است. که توزیع آن به صورت تصادفی در بین ساکنان حاشیه شمال (چون بیشتر حاشیه‌نشینان در شمال شهر ساکن هستند) شهر تبریز (محلات خلیل آباد، احمدآباد و کوی بهشتی) صورت گرفته است، در این تحقیق با توجه به حجم جامعه و

$$N = \frac{(1.96)^2 (0.5)(0.5)}{(0.05)^2} = 322$$

$$1 + \frac{1}{400000} \left(\frac{(1.96)^2 (0.5)(0.5)}{(0.05)^2} \right)$$

به منظور سنجش پایایی پرسشنامه‌های تحقیق، مناسب‌ترین روش با توجه به استفاده از طیف ۵ درجه‌ای لیکرت، روش آلفای کرونباخ است. که در جدول زیر محاسبه شده است.

جدول ۱- آلفای محاسبه شده برای پرسشنامه‌های تحقیق

جاذبه‌های اقتصادی شهر	جاذبه‌های اجتماعی- فرهنگی شهر	دافعه‌های اقتصادی محل سکونت قبلی	دافعه‌های اجتماعی فرهنگی
۷۸۵۰	۸۱۹۲	۷۱۰۷	۷۹۴۲

منبع: محاسبات نگارندگان

واریانس محاسبه شده برخی از متغیرهای مهم تحقیق در مرحله پیش‌آزمون، از فرمول کوکران برای برآورد حجم نمونه استفاده شد. با توجه به اینکه حجم جامعه برابر با ۴۰۰ هزار نفر است با جایگزینی مقادیر فوق در رابطه کوکران اندازه نمونه به قرار زیر محاسبه شد:

ناشی از گذار از نظام سنتی تولید به نظام سرمایه‌داری، چگونگی توزیع و پراکندگی جمعیت و فعالیت در سطح کشور، رشد بالای جمعیت و تأثیر گذاری آن بر رشد شتابان کلانشهرها عنوان می‌کنند (حسینی، ۱۳۸۴: ۴۶). صرافی، علل پیدایش حاشیه‌نشین‌ها را به چهار دسته تقسیم می‌کند:

۱- بلایای طبیعی (سیل، خشکسالی و...)

۲- حوادث اجتماعی- سیاسی (درگیری‌های منطقه‌ای و راه افتادن مصیبت زدگان)

۳- ساختار اقتصادی (افزایش فقر شهری و ناکارآمدی بازار رسمی زمین و مسکن)

۴- نارسایی نظام برنامه‌ریزی و مدیریت شهری (همچون عدم تأمین فضای اسکان کم‌درآمدها) (صرافی، ۱۳۸۱: ۱۰۰).

در کل می‌توان دلایل حاشیه‌نشینی در ایران را در دو عامل (۱- عوامل ساختاری و کلان ۲- عوامل غیر ساختاری) مورد بررسی قرار داد.

الف) عوامل ساختاری و کلان

طبق قاعده تجربی، آلفا دست کم باید ۰/۷ باشد تا بتوان مقیاس را دارای پایایی به شمار آورد (دوس، ۱۳۸۱: ۲۵۳). در این تحقیق میزان آلفای محاسبه شده اعداد بسیار مطلوبی هستند که نشان می‌دهد گویه‌ها از همساز و پایداری درونی بالایی برخوردارند.

۲- بحث

۱-۲- عوامل مؤثر بر شکل‌گیری حاشیه‌نشینی

وجود مناطق حاشیه‌نشین یک پدیده جهانی است. دلایل شکل‌گیری این پدیده متنوع و متعدد است که ممکن است از مکانی به مکان دیگر متفاوت باشد. و مهاجرت یکی از دلایل مهم آن محسوب می‌شود (زنگی‌آبادی و همکاران، ۱۳۸۴: ۱۸۴). در واقع مهاجرت به رشد بی‌رویه شهرها منجر می‌شود و شهرنشینی را بدنبال دارد به بیان دیگر، مهاجرت و شهرنشینی دو جنبه مرتبط به هم هستند. مهاجرت شهرنشینی را وسعت می‌بخشد و شهرنشینی علت مهاجرت است (Brinley, 1966: 119). اما عوامل مؤثر بر حاشیه‌نشینی در ایران را گسیختگی اجتماعی

فرهنگی که با آن در تماس هستند و محیط زیستی که به آلودگی و خطرات موجود در آن دامن می‌زنند، بسیار خطرناک و مخرب است (مشهدیزاده دهقانی، ۱۳۷۸: ۱۴۱). حاشیه نشینی به مثابه فرو ریختن مبانی فرهنگی مجموعه‌های پیشین است و موجب پیدایش محیط‌هایی می‌شود که فرهنگ معینی ندارند و انسان در آن هویت مشخصی پیدا نمی‌کند. بنابراین بریده از فرهنگ معینی است که در حقیقت مبین دینامیسم نابرابری در مقیاس ملی و جهانی است که امکان شناخت صحیح این امر واقع اجتماعی را برای اتخاذ تدابیر و سیاست‌های مناسب برای حل این مشکل مهم اجتماعی فراهم می‌آورد (انتظاری، ۱۳۶۸: ۹۱).

سازمان‌های شهری همواره با تقاضاهایی از حاشیه نشینان برای تأمین خدمات و تسهیلات مورد نیاز آنان روبرو هستند. وضع نامطلوب اسکان آنان، ساختمان‌هایی بی‌قواره و کوچه‌های درهم و نامناسب بودن زمین اشغالی آنان، فراهم نمودن این خدمات را سخت و دشوار می‌سازد. اغلب از حاشیه نشینی به عنوان یک معضل اجتماعی نام برده می‌شود. در حقیقت نتیجه‌ای است از تخریب سیستماتیک روابط حاکم قدیمی بر اقتصاد کشور (به ویژه کشاورزی) طی دوران تکیه بر درآمد نفت و رواج الگوی مصرف گرایی و گسترش واردات (مشهدیزاده دهقانی، ۱۳۷۸: ۱۴۲). بورس بازان و رشوه خوران حداکثر استفاده و بهره برداری را از مردم و محل این اجتماعات کرده و می‌کنند. آسیب‌های اجتماعی مانند رواج بزهکاری و آدمکشی، اعتیاد به مواد مخدر یا پخش و فروش آن به سرعت در بین آنان گسترش می‌یابد. در جامعه شهری از آنان به عنوان فردی بی‌فرهنگ نام برده می‌شود. مردم شهری تمایلی به ایجاد ارتباط و تماس با آنان نشان نمی‌دهند. مساکن و محل‌های تجمع حاشیه نشینان صحنه رفت و آمد نامناسب و بافت زشتی را به

۱- رشد فزاینده جمعیت کشور در دهه‌های گذشته؛

۲- فقدان سیاست‌ها و راهبردهای هماهنگ توسعه اقتصادی، اجتماعی و آمایشی در سطح کلان و منطقه‌ای؛

۳- تشدید نابرابری در توزیع منابع قدرت، ثروت و درآمد؛

۴- فقدان ساز و کارهای اجتماعی اقتصادی در جهت توانمند سازی و مشارکت؛

۵- نارسایی نظام مدیریت و برنامه ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای؛

ب) عوامل غیر ساختاری

۱- عدم توسعه مناسب نظام آموزش فنی حرفه‌ای در مناطق شهری کوچک و روستاها؛

۲- فقدان برنامه‌های توسعه اجتماعی - فرهنگی و آماده سازی و توانمند سازی افراد حاشیه‌نشین؛

۳- عدم توجه به سرمایه گذاران مسکن ارزان قیمت در حاشیه کلانشهرها؛

۴- فقدان سیاست اجتماعی برای جوامع و مناطق محروم؛

۵- نبود رویکرد، برنامه و سیاست جامع نگر در مدیریت و نظام برنامه ریزی شهری (خوب آیند، ۱۳۸۴: ۹۴).

۲-۲- پیامدهای حاشیه نشینی

به دنبال پدیدار شدن اجتماعات حاشیه نشین، مسائل و مشکلاتی دامنگیر شهرها شد که شاید بطور مستقیم زاده مسأله حاشیه نشینی بود، ولی در واقع تأثیر غیر مستقیمی است که عوامل بوجود آورنده و تشدید کننده حاشیه نشینی مسبب آنند. تأثیرات فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و گاه سیاسی حاشیه نشینی بر سیستم اقتصادی حاکم بر کل جامعه، بر روابط اجتماعی و محیط زندگی شهری و همچنین بر

اعضای خانوار مربوط به خانوارهای ۵ (۱۰۴) و ۶ (۵۱) نفره است. به لحاظ تحصیلات بیش از ۸۰ درصد سرپرست خانوارها زیر دیپلم بوده‌اند. به لحاظ درآمد ماهیانه ۱۲ درصد درآمدی بالای ۲۰۰ هزار تومان و ۸۸ درصد کمتر از آن داشته‌اند. به لحاظ نوع مهاجرت ۶۰ درصد از خانوارها مهاجر روستایی، ۳۳ درصد از شهرهای اطراف و ۷ درصد بومی بوده‌اند. بیش از ۴۰ درصد سرپرست خانوارها قبلاً کشاورز بوده‌اند، ۱۲ درصد آنها قبلاً کارگر، ۴ درصد قبلاً کارمند و بقیه شغل آزاد یا در سایر مشاغل مشغول به کار بوده‌اند. ۳۷ درصد خانوارها صاحب زمین و ساختمان، ۴۵ درصد مستأجر، ۱۲ درصد ساختمان و زمین متعلق به دیگری بوده، ۲ درصد متعلق به اقوام بوده و بقیه سایر موارد بوده است.

۳-۲- آمار استنباطی

در این بخش پس از شناسایی متغیرهای اصلی پژوهش به تجزیه و تحلیل آنها پرداخته می‌شود تا نشان دهیم که کدامیک از متغیرهای مستقل با متغیرهای وابسته رابطه معناداری دارند.

۳-۲-۱- آزمون فرضیه اول

«بین جاذبه‌های اقتصادی شهر با حاشیه نشینی رابطه معناداری وجود دارد.» جدول زیر نتایج سنجش این فرضیه را نشان می‌دهد.

جامعه شهری تحمیل کرده و موجب آشفستگی و ناهمگونی سیمای شهرها شده است. وجود آنان در جوامع شهری به یک دوگانگی عمیق زیستی منجر می‌شود. فضایی فاقد تسهیلات، تأسیسات و امکانات، آلوده و کثیف، در کنار خانه‌های گران قیمت، لوکس و آپارتمانها، نشان از فاصله طبقاتی زیاد و اختلاف درآمد بسیار بین این دو جامعه شهری دارد. شیب اجتماعی شهرها به واسطه وجود این طبقات تشدید شده است. افراد حاشیه نشین با پیاده کردن معماری بومی و با سلیقه‌های شخصی و به دلیل عدم اطلاع از اصول شهرسازی و معماری و استانداردهای خانه سازی به ایجاد خانه‌ها و کوچه‌های کج و درهم و برهم و نامنظم می‌پردازند. ایجاد بازارهای مصرف، تحمیل ترافیک سنگین به بافت شهر، تراکم و ازدحام بالای جمعیت در سطح شهر، رواج دستفروشی و دوره گردی و اغذیه فروشیهای غیر بهداشتی و ایجاد نا امنی برای ساکنین از پیامدهای دیگر حاشیه نشینی است.

۳-۳- تجزیه و تحلیل داده‌ها

۳-۱- اطلاعات توصیفی

در مطالعه حاضر کل نمونه آماری بالغ بر ۳۲۲ خانوار است که ۳۰۷ خانوار دارای سرپرست مرد و ۱۵ خانوار دارای سرپرست زن بوده‌اند. بیشترین تعداد

جدول ۲- آزمون شاخص‌های جاذبه‌های اقتصادی شهر

درجه معناداری Asymp.sig.	Chi-square	درجه آزادی	میانگین	فراوانی داده‌های مشاهده شده					فراوانی شاخص
				خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۰/۰۰۰	۱۹۰/۱۰	۳	۴/۶۲	-	-	/۴	/۳۲	/۶۴	دستیابی به شغل بهتر
۰/۰۰۰	۶۴/۳۹	۳	۴/۷	-	-	-	/۲۸	/۷۲	ارزانی زمین و خانه
۰/۰۰۰	۱۳۴/۳۶	۳	۴/۸	-	-	-	/۱۷	/۸۳	درآمد بیشتر
۰/۰۰۰	۶۰/۰۶	۳	۳/۱۹	-	/۱۲	/۳۵	/۳۶	/۱۶	امکانات آموزشی
۰/۰۰۰	۱۸۸/۰۳	۳	۴/۰۹	-	/۱۱	/۰۲	/۵۰	/۳۵	امکانات رفاهی
۰/۰۰۰	۱۵۰/۶۷	۳	۴/۲۶	-	/۰۱	/۱۸	/۳۳	/۴۷	نزدیکی به محل کار

منبع: محاسبات نگارندگان

توجه به مقدار (x^2) و سطح معناداری آن می‌توان نتیجه گرفت «بین جاذبه‌های اقتصادی شهر با حاشیه‌نشینی رابطه معناداری وجود دارد» تأیید می‌گردد.

۳-۲-۲- آزمون فرضیه دوم

«بین دافعه‌های اقتصادی محل سکونت قبلی با حاشیه نشینی رابطه معنا داری وجود دارد.» همان طور که جدول شماره ۲ نشان می‌دهد؛ همه شاخص‌های مربوط به دافعه‌های اقتصادی، معنی‌دار بوده است و بر متغیر حاشیه نشینی تأثیر داشته است. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که بیکاری در محل قبلی (با متوسط $۴/۳۵$)، در آمد کم (با متوسط $۴/۶۵$)، شغل نامناسب (با متوسط $۴/۴۰$)، عدم دسترسی به امکانات آموزشی (با متوسط $۳/۱۷$)، عدم دسترسی به امکانات رفاهی (با متوسط $۴/۰۲$)، عدم دسترسی به راه‌های ارتباطی مناسب (با متوسط $۳/۲۹$)، نداشتن زمین (با متوسط $۴/۲۲$)، کاهش منابع مالی و عدم توجه به بخش کشاورزی (با متوسط $۳/۶۴$)، مکانیزه شدن فعالیت‌های کشاورزی (با متوسط $۳/۶۸$) و فرار از شرایط سخت زندگی در محل سکونت قبلی (با متوسط $۴/۰۱$) در ایجاد و گسترش حاشیه نشینی در شهر تبریز تأثیر گذار بوده‌اند.

بر اساس جدول شماره ۱، همه شاخص‌های مربوط به جاذبه‌های اقتصادی شهر، معنی دار بوده و بر حاشیه نشینی تأثیر داشته است. به طوری که دستیابی به شغل بهتر (با متوسط $۴/۶۲$)، کسب درآمد بیشتر (با متوسط $۴/۸$)، ارزانی زمین و خانه (با متوسط $۴/۷$)، دسترسی به امکانات آموزشی (با متوسط $۳/۱۹$)، دسترسی به امکانات رفاهی (با متوسط $۴/۰۹$) و نزدیکی به محل کار (با متوسط $۴/۲۶$) بر ایجاد و گسترش حاشیه نشینی تأثیر گذار بوده‌اند. علاوه بر سطح تفکیک شاخص‌ها و معنی دار بودن آنها، در سطح دیگری نیز شاخص‌های جاذبه‌های اقتصادی شهر از طریق آزمون تک متغیره χ^2 برای تأیید یا رد فرضیه استفاده شد و نتایج زیر حاصل شد:

جدول ۳- آزمون فرضیه اول از طریق χ^2 تک

متغیره

متغیر	کای اسکویئر (χ^2) Chi-square	درجه آزادی (df)	سطح معنی داری Asymp.sig.
جاذبه‌های اقتصادی شهر	۳۳/۱۲۵	۳	۰/۰۰۰

منبع: محاسبات نگارندگان

همانطور که جدول ۲ نشان می‌دهد مقدار کای اسکویئر (χ^2) برابر با $۳۳/۱۲۵$ ، درجه آزادی برابر با ۳ و سطح معنی داری برابر با $۰/۰۰۰$ است بنابراین، با

جدول ۴- آزمون شاخص‌های دافعه اقتصادی محل سکونت قبلی

درجه معناداری Asymp.sig.	Chi-square	درجه آزادی	میانگین	فراوانی داده‌های مشاهده شده					فراوانی شاخص
				خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۰/۰۰۰	۲۳۲/۳۶	۳	۴/۳۵	-	/۰۹	/۹	/۲۶	/۵۹	بیکاری در محل قبلی
۰/۰۰۰	۳۲/۳۱	۳	۴/۶۵	-	-	-	/۳۴	/۶۵	درآمد کم
۰/۰۰۰	۲۳۱/۸۸	۳	۴/۴۰	-	/۰۰۹	/۰۷	/۴۲	/۴۹	شغل نامناسب
۰/۰۰۰	۱۵۸/۲۴	۴	۳/۱۷	-	/۱۷	/۵۰	/۲۹	/۰۲	عدم دسترسی به امکانات آموزشی
۰/۰۰۰	۳۵۶/۵۰	۴	۴/۰۲	-	-	/۰۷	/۸۲	/۰۹	عدم دسترسی به امکانات رفاهی
۰/۰۰۰	۱۴۶/۷۴	۳	۴/۲۲	-	/۰۰۹	/۱۷	/۴۰	/۴۱	نداشتن زمین
۰/۰۰۰	۱۱۴/۸۰	۴	۳/۲۹	/۰۲	/۱۹	/۳۸	/۲۴	/۱۴	عدم دسترسی به راه‌های ارتباطی مناسب
۰/۰۰۰	۷۹/۸۹	۴	۳/۶۸	/۰۷	/۱۴	/۱۸	/۲۲	/۳۶	مکانیزه شدن کشاورزی
۰/۰۰۰	۸۰/۶۴	۴	۳/۶۴	/۰۹	/۱۴	/۱۱	/۲۹	/۳۴	کاهش منابع مالی و عدم توجه به کشاورزی
۰/۰۰۰	۴۰۸/۲۱	۴	۴/۰۱	/۰۲	/۰۴	/۰۵	/۶۲	/۲۴	فرار از شرایط سخت زندگی

منبع: محاسبات نگارندگان

جدول ۵- آزمون فرضیه دوم از طریق χ^2 (تک متغیره)

Asymp.sig.	سطح معنی داری	درجه آزادی (df)	کای اسکویئر (χ^2)	متغیر
۰/۰۰۱		۴	۳۵۶/۵۰	دافعه اقتصادی محل سکونت قبلی

منبع: محاسبات نگارندگان

همان‌طور که جدول شماره ۴ نشان می‌دهد مقدار کای اسکویئر (χ^2) برابر با ۳۵۶/۵۰، درجه آزادی برابر با ۴ و سطح معنی داری برابر با ۰/۰۰۱ است بنابراین، با توجه به مقدار (χ^2) و سطح معناداری آن می‌توان نتیجه گرفت «بین دافعه اقتصادی محل سکونت قبلی با حاشیه نشینی رابطه معناداری وجود دارد». نتایج سنجش این فرضیه هم به صورت زیر است:

جدول ۶- آزمون شاخص‌های دافعه‌های اجتماعی- فرهنگی محل سکونت قبلی

درجه معناداری Asymp.sig.	Chi-square	درجه آزادی	میانگین	فراوانی داده‌های مشاهده شده					فراوانی شاخص
				خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۰/۰۰۰	۱۷۲/۴۸	۳	۳/۴۵	-	/۲۳	/۱۵	/۵۵	/۷	پایین بودن ارزش کار
۰/۰۰۰	۱۱۴/۳۹	۳	۳/۳۳	-	/۲۶	/۱۹	/۴۷	/۰۶	اختلافات قومی
۰/۰۰۰	۳۳۹/۸۳	۴	۲/۳۸	/۱۳	/۶۰	/۰۵	/۱۳	/۰۶	دوری از اقوام و آشنایان
۰/۰۰۰	۲۹۵/۱۶	۳	۴/۰۶	-	/۰۷	-	/۷۸	/۱۴	نبود زمینه برای خلاقیت
۰/۰۰۰	۳۷۹/۲۴	۳	۴/۰۴	-	/۰۷	/۰۱	/۷۰	/۲۰	نبود زمینه برای رشد شخصیت
۰/۰۰۰	۲۰۶/۸۲	۴	۲/۷۳	/۱۰	/۵۱	/۰۶	/۱۷	/۱۴	عدم زمینه مناسب برای ازدواج
۰/۰۰۰	۵۷۸/۹۹	۳	۳/۹۱	-	/۰۷	/۰۱	/۸۲	/۰۸	عدم تحول و پیشرفت
۰/۰۰۰	۳۲۲/۸۱	۳	۳/۹۸	-	/۸	-	/۸۰	/۱۲	محیط بسته و ضعف ارتباطات فرهنگی

منبع: محاسبات نگارندگان

متوسط ۴/۰۶)، عدم زمینه مناسب برای رشد شخصیت (با متوسط ۴/۰۴)، محیط بسته و ضعف ارتباطات فرهنگی اجتماعی (با متوسط ۳/۹۸) و عدم تحول و پیشرفت (با متوسط ۳/۹۱) در ایجاد و گسترش حاشیه نشینی تأثیر گذار بوده‌اند.

بر طبق جدول بالا، همه شاخص‌های مربوط به دافعه‌های اجتماعی - فرهنگی معنادار بوده و بر متغیر حاشیه نشینی تأثیر داشته است. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که پایین بودن ارزش کار و زندگی (با متوسط ۳/۴۵)، دوری از اقوام و آشنایان (با متوسط ۲/۳۸)، اختلافات و درگیری‌های قومی (با متوسط ۳/۳۳)، عدم زمینه مناسب برای رشد خلاقیت فردی (با

جدول ۷- آزمون فرضیه سوم از طریق χ^2 تک متغیره

متغیر	کای اسکویر (χ^2)	درجه آزادی (df)	سطح معنی داری Asymp.sig.
دافعه‌های اجتماعی - فرهنگی محل سکونت قبلی	۲۰۶/۱۲	۳	۰/۰۰۰

منبع: محاسبات نگارندگان

سکونتگاه‌های نامتعارف آن کشانده شده‌اند. مسائل شهری متعددی چون کمبود تأسیسات زیر بنایی مانند: شبکه‌های ارتباطی مناسب، منابع آب سالم و تصفیه شده، سیستم تخلیه‌ای فاضلاب شهری، مرکز بهداشت، مراکز آموزشی و ... از یکسو و وجود مشاغل غیر رسمی، شیوع بیماری‌ها، جرم و جنایت و جدایی‌گزینی از شرایط متعارف شهری، از بارزترین ویژگی‌های مناطق حاشیه نشین است که با سیمایی نامتعارف و ناهنجار به شکل جزیره‌های فقر در شهرها نمایان شده‌اند.

شهر تبریز به عنوان یکی از شهرهایی است که به صورت گسترده (نزدیک به ۴۰۰ هزار نفر حاشیه‌نشین) با این مسأله درگیر است. این شهر به دلیل جای دادن بسیاری از کارخانجات مادر و بزرگ صنعتی در خود و نیز وجود بیش از ۶۰۰ شرکت قطعه‌ساز در آن، یکی از مهم‌ترین شهرهای مهاجرپذیر ایران محسوب می‌شود. که نتیجه آن بروز حاشیه نشینی است. در این پژوهش برای بررسی علل و

همان طور که جدول شماره ۶ نشان می‌دهد مقدار کای اسکویر (χ^2) برابر با ۲۰۶/۱۲، درجه آزادی برابر با ۳ و سطح معنی داری برابر با ۰/۰۰۰ است بنابراین، با توجه به مقدار (χ^2) و سطح معناداری آن می‌توان نتیجه گرفت «بین دافعه اجتماعی - فرهنگی محل سکونت قبلی با حاشیه نشینی رابطه معناداری وجود دارد» تأیید می‌گردد.

۴- نتیجه گیری

حاشیه‌نشینی از مسائل مهم شهر نشینی در کشورهای جهان است. اما این معضل در کشورهای توسعه نیافته و در حال توسعه (ایران) روز به روز در حال گسترش است. اگر چه این پدیده در کشورهای جهان به طور بسیار متفاوتی از یکدیگر نمود پیدا کرده است. ولی ویژگی مشترک و مشخصه ساکنان این مناطق، اغلب افراد مهاجر کم درآمد و فقیری هستند که آنان فقر خود را به شهر آورده و با پس زده شدن از محیط شهر به تدریج در حاشیه شهر و

عوامل مؤثر بر حاشیه‌نشینی شهر تبریز سه فرضیه مطرح شد که این فرضیات با استفاده از پرسشنامه‌های تهیه شده در محیط SPSS مورد تحلیل واقع شد و به این نتیجه رسیدیم که، مهاجرت یکی از عوامل مؤثر در شکل‌گیری مناطق حاشیه‌نشین است که خود تحت تأثیر جاذبه‌های اقتصاد شهری، دافعه‌های اقتصاد محل سکونت قبلی و دافعه‌های اجتماعی فرهنگی محل سکونت قبلی است. یعنی بین حاشیه‌نشینی و این سه متغیر رابطه معناداری وجود دارد و فرضیات ما تأیید شد. همچنین به این نتیجه رسیدیم که، پیامد حاشیه‌نشینی در شهر تبریز، بروز انواع ناهنجاریها در زمینه شهرنشینی است. اشتغال افراد حاشیه‌نشین در مشاغل غیر رسمی و کاذب، وجود ساخت و سازهای غیر مجاز، عدم توانایی شهرداری‌ها برای ارائه خدمات مناسب در این مناطق، آلودگی محیط زیست، اثرات نامطلوب فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی این مناطق بر کل سیستم شهر، افزایش جرم و انحرافات در این مناطق، همه و همه از جمله آثار مخرب و مضر حاشیه‌نشینی است.

۵- پیشنهادها

حاشیه‌نشینی عنصر انکار ناپذیر همه شهرهای بزرگ کشور است؛ در برخورد با این پدیده باید از یکجانبه‌نگری پرهیز نموده و بر تلاش جدی به قصد چاره‌اندیشی علمی این پدیده و مسائل مرتبط آن اهتمام ورزید. در واقع باید این پدیده را هم مداوا (حاشیه‌نشینان ساکن) کرد و هم پیشگیری (در مورد مهاجرانی که اگر روند کنونی ادامه یابد تبدیل به حاشیه‌نشینان آینده خواهند بود). از بین راهکارهای ارائه شده برای مقابله با سکونتگاههای حاشیه‌نشین

(روش تخریب، تخریب و نوسازی مجدد، بهسازی و توانمندسازی)، بهترین گزینه برای شهر تبریز، مورد توانمندسازی (این رویکرد که در سال ۱۹۸۷ تحت عنوان «استراتژی جهانی سرپناه» به تصویب سازمان ملل رسید سیاست‌های مسکن در چارچوب «نیاز پایه» جای گرفت و با مفاهیم اجتماعی و اقتصادی توسعه به طور یکسان برخورد می‌شد. در این رویکرد پروژه‌های جداگانه مسکن برای فقرا، در رابطه با اقتصاد کلان و برنامه‌های اقتصادی دولت، بازار مالی و برنامه ریزی فیزیکی بررسی می‌شوند.) است که در این زمینه می‌توان پیشنهادهای زیر را ارائه داد:

- زمینه‌سازی و تشویق بخش خصوصی و عمومی در عرضه مسکن ارزان قیمت در مناطق حاشیه‌نشین و اعطای وام‌های مربوطه به همراه برقراری بیمه آنها به دلیل کاهش ریسک عدم بازگشت سرمایه گذاری؛

- برنامه ریزی‌های اجتماعی و فرهنگی، درازمدت و کوتاه مدت توسط مسئولان و برنامه‌ریزان ذیربط به منظور ارتقاء فرهنگ حاشیه‌نشینان و جذب مشارکت آنان در نظام شهری؛

- ایجاد و استقرار کانونهای فرهنگی، رفاهی و تفریحی به منظور گذران اوقات فراغت جوانان در این مناطق؛

- توسعه و احداث مراکز درمانی و بهداشتی تنظیم خانواده در مناطق حاشیه‌نشین؛

- ایجاد دوره‌های فراگیر آموزشی و فنی و حرفه‌ای و واگذاری وامهای اشتغال به ساکنین این مناطق؛

- تشکیل سازمان و نهادهای اجتماعی و مردمی (NGO) در مناطق حاشیه‌نشین؛

کشور، فصلنامه هفت شهر، سال سوم، شماره ۹، سازمان عمران و بهسازی شهری
انتظاری، م، (۱۳۶۸)، عوامل و انگیزه‌های حاشیه
نشینی در شهرهای ایران، مجله ساختمان، شماره
۸

پارسا پژوه، سپیده، (۱۳۸۳)، نگرشی از درون به پدیده
حاشیه‌نشینی، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دوم،
شماره ۶، دانشگاه علامه طباطبائی
پیران، پرویز، (۱۳۸۱)، باز هم اسکان غیر رسمی در
شیرآباد زاهدان، مجله هفت شهر، شماره نهم و
دهم، سال سوم

حسامیان، فرخ، گیتی، اعتماد، حائری، محمدرضا،
(۱۳۷۷)، شهرنشینی در ایران، چاپ دوم، تهران،
انتشارات آگاه

حسینی، محمدرضا، (۱۳۸۴)، بررسی عوامل مؤثر بر
حاشیه‌نشینی در شهر اهواز، پایان‌نامه کارشناسی
ارشد جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه
اصفهان

خوب‌آیند، سعید، (۱۳۸۴)، تحلیل فضایی علل شکل
گیری حاشیه‌نشینی در شهر اصفهان، پایان‌نامه
دکتری، گروه جغرافیا، دانشگاه اصفهان
داوس، دی. ای، (۱۳۸۱)، پیمایش در تحقیقات
اجتماعی، ترجمه هوشنگ تایی، چاپ پنجم، نشر
تی، تهران

دلالت‌پور محمدی، محمدرضا، (۱۳۷۹)، برنامه‌ریزی
مسکن، چاپ اول، تهران، انتشارات سمت
ربانی، رسول، وارثی، حمیدرضا، طاهری، زهرا،
(۱۳۸۸)، تحلیلی بر علل اصلی شکل‌گیری مناطق
حاشیه‌نشینی در شهر اصفهان (منطقه ارزنان و

- کمک‌رسانی دولت و شهرداری به منظور بهبود
بخشیدن سطح زندگی با ایجاد تأسیسات زیرساختی
مانند: آب لوله‌کشی، ایجاد مراکز بهداشتی درمانی،
بهبود جاده‌ها و شبکه‌های حمل‌ونقل در مناطق
حاشیه‌نشینی؛

- ایجاد اشتغال و کارآفرینی برای حاشیه‌نشینان
به خصوص در بخش‌های تولیدی، به منظور کاهش
بیکاری و اشتغال در اقتصاد غیررسمی و شغل‌های
کاذب و انگلی از یک سو و افزایش درآمد و کاهش
فقر و بهبود کیفیت زندگی آنها و گسترش عدالت
اجتماعی، اقتصادی برای تمام گروه‌ها در سطح شهر؛

- به رسمیت شناختن حقوق شهروندی ساکنان
مناطق حاشیه‌نشینی در برنامه‌ریزی‌های مختلف
اقتصادی، اجتماعی و کالبدی و تأمین اعتبار مالی و
پرداخت تسهیلات و وام برای بهسازی و نوسازی
واحدهای مسکونی و به رسمیت شناختن اولویت‌های
گروه‌های فقیر و کم‌درآمد در نظام برنامه‌ریزی کشور؛
- تقویت شهرهای میانی و کوچک استان و

تخصیص بودجه‌های عمرانی بیشتر به آنها، زیرا این
امر موجب جذب تعداد زیادی از مهاجرین روستایی
به آنها خواهد شد. و از شدت مهاجرت و مشکلات
حاشیه‌نشینی در شهر تبریز کاسته خواهد شد.

منابع

آقا بخشی، سعید و همکاران، (۱۳۸۲)، حاشیه‌نشینی و
اسکان غیررسمی، دانشگاه بهزیستی و توانبخشی،
تهران، جلد دوم، چاپ اول.
امکچی، حمیده، (۱۳۸۱)، ابزارهای حقوقی و قانونی
مؤثر بر برون‌فکنی جمعیت و بروز حاشیه‌نشینی
در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اقتصادی-اجتماعی

مشهدیزاده دهاقانی، ناصر، (۱۳۷۸)، تحلیلی از ویژگی‌های برنامه‌ریزی شهری در ایران، چاپ چهارم، تهران، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران

هادیزاده، مریم، (۱۳۸۲)، حاشیه‌نشینی و راهکارهای ساماندهی آن در جهان، چاپ اول مشهد، شهرداری مشهد، نشر تیهو

Brinly, Thomas, (1966), migration: Economic aspect sill international Encyclopeda of social scince. Vol. 10, Newyork: the free press

Park, Robert E, (1937), Human migration and marginal man, Amrican Jurnal, of sociology. Vol.33.

Mumtaz Babar. (2001). Why cities need slums. Habitat Debate. Vol.7, No. 3. p. 15.20.

Parveen Mattu. (2002). A Survey on the Extent of Substandard Housing Problems Faced by Immigrants and Refugees in the lower main land of British Columbia. at:www.mosaicbc.com/SCPI.

www.wikipedia.org

www.newtabrizcity.org.

دارک)، مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۱۳، دانشگاه سیستان و بلوچستان

زاهد زاهدانی، سعید، (۱۳۶۹)، حاشیه‌نشینی شیراز، دانشگاه شیراز، چاپ اول

زنگی آبادی، علی، ضرابی، اصغر، خوب آیند، سعید، (۱۳۸۴)، تحلیل علل اقتصادی فاجتماعی حاشیه نشینی در شهر اصفهان، مجله علوم انسانی، جلد هیجدهم، شماره ۱، دانشگاه اصفهان

صرافی، مظفر، (۱۳۸۱)، به سوی نظریه‌ای برای ساماندهی اسکان غیر رسمی، از حاشیه نشینی تا متن شهرنشینی، فصلنامه هفت شهر، سال سوم، شماره هشتم، سازمان عمران و بهسازی شهری

عابدینی درکوش، سعید، (۱۳۷۲)، درآمدی بر اقتصاد شهری، چاپ دوم، تهران، مرکز نشر دانشگاهی

کلوندی، علی، تحلیلی بر حاشیه‌نشینی و جدایی‌گزینی اکولوژیک در شهر کرج، (۱۳۸۴)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه جغرافیا، دانشگاه اصفهان

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

An Analysis of Effective Factors in Creation of Slums in Tabriz City and their consequences (Case study: Ahmadabad, koyebheshti, khalilabad)

A. Zangiabadi. O. Mobaraki

Received: May 31, 2010/ Accepted: May 14, 2011, 19-21 P

Extended abstract

1- Introduction

The world is rapidly developing urban life. The rate of urbanization is highly progressing in developing countries compared with that of developed ones. Iran too, has faced urbanization in its rapid pace. This rapid step has with itself so many consequences for large cities specially Tabriz. Hence informal settlement plays fundamental role in reflecting urban studies. The one of problems is slum. The population total Tabriz city 400 thousand individual is informal settlement, that settling in city north, north- west, south and south-west. So that their consequence is appearance of not masons rule types instance urbanization.

The employment slum individual in catches undesirable, existence illegal construction, crime increase, cultural, social, economical, environmental pollution is of informal settlement undesirable resulting.

2- Methodology

The goal of research is analysis of effective factors in creation of slums in Tabriz city, their consequences and presentation of suitable methods for prevention of increase of informal settlement. We invoked survey study along with using libraries. The sampling was elected with the use of Quota. With was done randomly among 322 individual in north of Tabriz. In this research with due attention to society volume and variance calculated research important indices in stage of front test to be used for Cochran method and The data was analysis by SPSS software.

Author(s)

A. Zangiabadi (✉)
Associate Professor of Geography and Urban Planning, University
of Isfahan, Isfahan, Iran
e-mail: dr_adelz@yahoo.com

O. Mobaraki
Ph. D Student of Geography and Urban Planning, University of
Isfahan, Isfahan, Iran

3- Discussion

The slum is one world phenomenon, reasons of creation slum is variation that to be possible to differ from place with another place. Migration is them important reasons. Effective factors on slum in Iran to mention social interruption to arise passage for sunna production method with capitalism production, manner of population and employment distribution in country, population many growth and them effective on population growth of metropolitans. In this research for analysis of Effective Factors in Creation of Slums in Tabriz City to produce three hypotheses; that interval of economical attracts of Tabriz city, economical and special repulsive before place have existence meaning connection with slum. The for Experience of hypotheses distributed questionnaires with method of Quota in the middle of slums, and for test of reliability of research questionnaires, with attention with use for specter Likert to be use for method of Cronbach Alpha. The Alpha calculated is for urban economical attracts .78 percent, for economical repulsive .71 percent and special repulsive .79 percent. Alpha calculated to show that question have for many stability.

4- Conclusion

The results of this study indicates that main important reasons slum in Tabriz city is unemployment, little income, housing of little rent and widespread migration of small city and village that is arising of economic factors (like economic attractions and obstacles of

economic in villages) as well as socio-cultural obstacles related to previous zone. Informal settlement is deniable element in country metropolitans. In contact with this phenomenon must to abstain of unilateral and to effort on serious attempt with goal of science seeking a remedy of this phenomenon is needed. In reality must this phenomenon also to treat medically and also prevention. Than methods of presentation for prevention of informal settlement Select best for Tabriz city is capability
KeyWords: Urban attracts, Migration, Informal settlement, Urbanization, Tabriz city

References

- Abedinidorkosh, Saeed, (1994), introduction to urban economic, second published, Tehran. Publisher of university
- Agabakhshi, saeed and et al, (2004), slum and informal settlement, university of social welfare and rehabilitation, Tehran, vol1, first published.
- Amkachi, Hamideh, (2003), effective law tools on population to dismiss and appearance of slum in 5 year programs country, journal of Haftshahr, three year, vol9.
- Brinly, Thomas, 1966, migration: Economic aspect sill international Encyclopedia of social since. Vol .10, Newyork: the free press
- Dallalpour, Mohammadreza, (2001), housing planning, first published, Tehran, publisher of Samt.
- Davs.D.E, (2003), Survey in social researches, translation by Hooshang Taei, five published, Tehran.

- Entezari, Maryam, (1989), factors and motives of slum in Iran cities, journal of welfare of social, two year, vol6, university of Allame Tabatabaei.
- Hadizadeh, Maryam, (2004), slum and methods their arrangement in world, first published, publisher of Tihoo.
- Hesamiyan, Farrokh and et al, (1998), urbanization in Iran, second published, Tehran, publisher of Agah.
- Hosseini, Mohammadreza, (2005), Analysis of Effective Factors in Creation of Slums in Ahvaz City, dissertation for M.A degree sociology, Isfahan university.
- Kalvandi, Ali (2005), the analysis slum and ecological segregation in Karaj city, dissertation for M.A degree geography and urban planning, Isfahan University.
- Khobayand, Saeed, (2006), spatial analysis factors of Creation of Slums in Isfahan City, dissertation for degree of doctor geography and urban planning, Isfahan university.
- Mashhadizadehdehagani, Naser, (1999), an analysis of urban planning characteristics in iran, fourth published, Tehran, publisher of Elmo Sanat university.
- Mumtaz Babar. (2001). why cities need slums. Habitat debate. Vol7.
- Park, Robert E, 1937, Human migration and marginal man, American Journal of sociology. Vol33.
- Parveen Mattu. (2002). A survey on the extent of substandard housing problems faced by immigrants and refugees in the lower main land of British Columbia. at:www.mosaicbc.com/SCPI.
- Piran, Parviz,(2002), informal settlement in shirabad of zahedan, journal of haftshahr,vol 9,10, three year.
- Rabbani, Rasool and et al, (2009), Analysis of basic reasons Creation of Slums in Isfahan City (arzanan and darak). Journal of geography and development, vol13, University of Sistan & Baluchestan.
- Sarraf, Mozaffar(2003), the at view for arrangement informal settlement, slum till urbanization text, journal of Haftshahr, three year, vol8. www.newtabrizcity.org.
- Www.wikipedia.org
- Zahed zahedani, Saeed,(1992), slum in shiraz, shiraz university, first published.
- Zangiabadi, Ali and et al, (2007), the analysis economical- social reasons slum in Isfahan city, journal of humanities sciences, vol18, Isfahan University.